

Радка Кърпачева

ПРОБЛЕМЪТ "РУСИЯ И ЕВРОПА" ВЪВ ВЪЗГЛЕДИТЕ НА ПИСАТЕЛИТЕ ОТ ПУШКИНСКИЯ КРЪГ

Проблемът "Русия и Европа" е вечен руски проблем, винаги актуален и злободневен – от руското средновековие, през мислителите на XVIII и XIX в., през сблъсъка на славянофили и западници, през множеството решения от края на миналия и началото на нашия век – до наши дни. Още през XV в. Серафим Саровски в разсъжденията си за руската православна църква и нейното място в християнския свят като "Трети Рим" (наследница на Константинополската патриаршия, т. е. Втория Рим) подчертава особеното, богоотредно високо място на Русия, избраността ѝ и самодостатъчността и неповторимостта на историческия ѝ път. Неговите идеи са много силни за цялата културна и историческа мисъл на Русия.

След времето на Петър Велики и изключително ускорената, почти брутална европеизация на държавата ("с варварски методи унищожаваше варварството в Русия"), след Екатерина Велика, която за разлика от преките наследници на Петър успява и да продължи европеизацията, но и да запази равновесието ѝ с руската идея, идеята за руското избраност, самобитност и неповторимост, за целия XIX и дори за XX век остава въпросът "Дали Русия може да върви по своя особен, единствено руски път в историята, или трябва да повтори пътя на Западна Европа? Смесът и значението на преобразованията, направени от Петър I, "разрязали Русия на две части" са основният проблем на руската историософия от зараждането ѝ досега. Дали реформите са "добри" или "лоши" за страната? Възможно ли е Русия и Европа да имат еднакъв исторически път, пътя на "общочовешкия прогрес и общочовешката цивилизация" (Бердяев)? Или тя има свой исторически път и нейната цивилизация е друг тип. Решенията на тези въпроси наистина разделят мислещата Русия на две.

В годините след руската война с Наполеон, въпреки победното влизане в европейските столици, съзнанието на мислещия руски човек, макар и съзнание на победител, е изпълнено с болезнени съмнения за

мястото и мисията на отечеството му, за причините за огромната му изостаналост от европейския свят. Прекият политически резултат от това е декабристкото въстание на руските офицери-аристократи. Но над тези въпроси спори и разсъждава цялото културно общество, особено откъм края на 40-те и 50-те години на XIX в., когато се оформят и двете идейни течения – славянофили и западници. Те имат категорични и съвършено полярни отговори. Западниците напълно приемат реформите на Петър Велики, за тях бъдещето на Русия е в историческия път на Западна Европа. Славянофилите защитават отдавнашната руска идея за особения тип култура, възникнал от специфичния, различен от католичеството дух на православие. Реформите на Петър I и европеизацията на държавата за тях са измяна на всичко руско.

В средата на 20-те години на миналия век, когато някак спонтанно се създава пушкинският кръг приятели – творци, поети, историци и мислители, все още няма същински славянофили и западници. Руската историософия се ражда всъщност в този кръг, в творчеството на Пьотър Чаадаев. За непредсказуемостта и странността на Русия говори и този факт – първият руски философ на историята е московски аристократ, офицер от лейбгвардията*. (А първият руски богослов е А. Хомяков – офицер от конната гвардия.) Споровете за Русия и Европа тогава още нямат характер на обществен и национален въпрос. Обществото не се занимава с него, не дискутира открито и в печата, както ще бъде след 20-тина години. Но в този творчески и приятелски кръг на единомисленици, на пълноценни и равностойни в културното си присъствие и изява личности, също има много разговори, спорове и мнения, които предвещават това бъдеще, в тях е зърното на бъдещото славянофилство и западничество. Сред непринудените приятелски беседи, между разговорите за поезия, за новата поема или статия, за списанията, които издават, за книгите се получава и големият разговор за всичко ставащо и станало, за бъдещето на Русия. Там за пръв път се изказват идеите, които повече от столетие напред ще са централни в големия руски историософски спор, незавършил и досега.

Този литературен кръг се създава много спонтанно, наскоро след освобождението на Пушкин от второто му заточение през 1926 г. В дните на коронацията си новият руски цар Николай Първи прави ефектния жест, надявайки се в бъдеще да спечели поета. Завърнал се сред своите, Пушкин намира в Москва младо и непознато поколение творци (минали са почти 7 години в изолация), с нови и различни, понякога полярно противоположни възгледи за света, за Русия, за миналото и бъдещето ѝ. Общото за всички е само това, че искат да спечелят Пушкин за себе си. Той обаче е твърде свободолюбива и независима личност, цени повече от всичко

свободата си — човешка и творческа — и е почти болезнено чувствителен към всеки намек за посегателство над тях. И макар да се сближава с кръга на поетите „любомъдри“ — поетите-философи, романтици, дори участва в откриването на вестника им „Московская газета“ и като че ли намира сходни мисли с тях, Пушкин много скоро се отдалечава.

Това е време, в което немската романтична философия и особено Шелинг властвуват над умовете на московските поети. До такава степен, че както си спомня един съвременник: „Тогава не отивахме просто да се разходим в парка Соколники, а „да се отдадем на пантеистичното си чувство за единство с космоса“. Тази нагласа не импонира на Пушкин. Освен това той чувствава опитите им да го направят свой, да определят мисленето и творчеството му в посоката на своите философски и литературноестетически виждания. За това много ясно говорят стихотворенията „К Пушкину“ на Д. Веневитинов, „Послание к А. С. Пушкин“ на Шевиъръв и някои други. Точно това отблъсква Пушкин. Той твърде много цени свободата си на творец, за да приеме нечие влияние, да се подчини на въздействие от страни. Още шестнадесетгодишен поетът е казал своето: *“Бреду своим путем, будь всякий при своем.”* По отношение на характерната за Пушкин нетърпимост към всеки опит за въздействие над личността му не е без значение и обстоятелството, че идеите на поетите любомъдри, техният философски романтизъм е чужд за просветителски трезвото му и свободно от илюзии съзнание. Той се интересува от творчеството им, от това, което пишат Д. Веневитинов, А. Хомяков, С. Шевиъръв и М. Погодин, но остава настрана от идейните им тежнения. Възгледите на поетите около „Московски вестник“ („Московская газета“) по това време са му напълно чужди. Едва в средата на 30-те години Пушкиновият възглед за света и човека се освобождава от влиянието на френските енциклопедисти и техния скептицизъм. Тогава се променя и отношението му към немската философска традиция и той пише за младите московски поети като за *“горещи и добросъвестни последователи на германската философия, говорещи на почти неразбираем за непосветените език, които имат благотворно влияние”*¹.

Пушкин охлаждава към поетите любомъдри по същото време, в което неговият приятел и единомишленик, поетът кн. П. Вяземски, се отдалечава от Николай Полевой и неговия кръг. Вяземски прекратява сътрудничеството си в издаването от Полевой списание „Московски телеграф“. Дватама с Пушкин се отделят от близките им дотогава литературни среди, защото мислят различно и не споделят философските им и естетически платформи. За тях е очевидно, че съществуващите в момента литературни общества нямат обединяваща обща идея, че те са пъстри, разнородни и недълговечни. Това само засилва желанието им да създадат

истински свой кръг – общество на близки духовно художници, органично единно, опиращо се на сходни мирогледни и творчески позиции. Така се ражда “пушкинският кръг” на творците – приятели на великия поет. Новата група се представя отначало в петербургския алманах “Северные цветы” от 1825 г. а след него в “Литературная газета”, издаван от Пушкин и Плетньов. Тя бързо се отделя сред останалите литературни сдружения и кръжоци – архаични и доста слаби като възгледи и творчески дадености.

Пушкинският кръг събира най-талантливите руски поети и беле-тристи от оное време: А. Пушкин, В. И. Жуковски, Е. Баратински, А. Делвиг, П. Вяземски, О. Сомов, А. И. Тургенев, Денис Давидов и още други. Вижданията за литературата и стиловете им са доста различни. Но тях ги свързват не само литературните и естетическите възгледи. За творците от новия литературен кръг е характерна близостта на мисленето и особено своеобразието на мненията за руския път в бъдещето, за руската култура и идея. Те са единомишленици в творчески, но и в историософски и културологичен план. Творците от пушкиновия кръг имат една много важна обща позиция – отнасят се еднакво непримиримо към руското настояще, към руския вариант на европейския абсолютизъм – самодържавието – и към европейската буржоазно-демократична идея. Те са личности с изключителна култура и ерудация, повечето с големи литературни дарования, забележителни мислители и историци. Но всички са въодушевени от идеята да създават новата руска култура и от мечтата за една друга Русия. Общото във фундамента на позициите им е твърде много. Затова настроените прозападнически и прославянофилски в този кръг могат да бъдат единни като обединение, а последователите им през 40-те години – само да спорят в един и същ салон. Защото отдалечаването и непримиримотта с времето стават все по-големи.

Пушкинският кръг събира най-ярките руски поети и писатели, цвета на руската литература и култура в началото на XIX в. И така е до края на 30-те години, до смъртта на Пушкин, който е сърцето и двигателят на този руски феномен. Освен алманаха “Северни цветя” и “Литературен вестник” новият литературен кръг издава много поетически сборници: алманаха “Царское село” на барон Розен и “Алциона”, алманаха “Денница” на М. Н. Максимович, “Европеец” на Ив. Киреевски. По техните страници непрекъснато публикуват свои творби Пушкин и Жуковски, Баратински, Делвиг, Вяземски, Ф. Глинка, О. Сомов и малко по-късно – Н. Гогол. Тези издания се печатат интензивно и излизат редовно през 20-те и началото – средата на 30-те години на XIX в. – време на творчески успехи и открития, но и на остри спорове по важни политически и историософски проблеми, на размисли и полемики, водени понякога от полярни позиции. Но споровете и сблъсъците на мнения остават винаги вътре, в общото единство на кръга.

Изключителното им значение за целия културен процес в Русия през XIX в., сериозността на историософските размисли и на решенията им по най-важните национални проблеми ни дават основания да гледаме на пушкинския кръг творци като на средата, в която се формират корените на руското славянофилство и западничество – двете основни линии в руската философия на историята. В центъра на всичките им спорове е въпросът за Русия и Европа, за Русия и Запада, за Петър Велики, неговите реформи и отражението им върху историческата съдба на страната и народа. Отношението към преобразованията на Петър, които европеизират изостаналата държава и “вдигат” по думите на Пушкин “Русия на задни крака” (вж. “Медный всадник” за Петър: “Россию поднял на дыбы”), е граничната черта между бъдещите славянофили и западници. Сърцевината на бъдещите им позиции се оформя всъщност още в пушкинския кръг. В споровете си за Русия и Европа в 20-те години на миналия век те продължават споровете, започнати от малцината руски мислители на XVIII в. Сред тях най-силно изпъкват духовният предшественик на П. Чаадаев – И. Н. Хворостинин, Г. Катошихин, Н. Ордин-Нашчокин и ранният панславист Юрий Крижанич.

За русина винаги е било трудно да отговори еднозначно на въпроса Русия и Европа. Дори късният Николай Карамзин – историкът и писателят-сентименталист се мятта между прозападническите си “Писма на руския пътешественик” и полярно противоположните, оценяващи негативно и Петър I, и реформите му “Записки за старата и нова Русия”. Накрая той намира своето решение, определя се и създава апология на Петър – царя-реформатор – в известната си академична реч от 1818 г.

За двадесетте години на XIX в. това са вече само отгласи от миналото. Пушкиновите приятели и духовни съмишленици се отличават от предшествениците си с това, че разсъждават над проблема Русия и Европа в светлината на вече извършените преобразования в страната. Какво трябва да е отношението Русия и Европа?

Идеята за това, че и по-нататък бъдещето на Русия трябва за продължи по пътя на западната цивилизация, се сблъсква с критичните им оценки за съвременна Европа и с идеята за самобитния единствено руски път. Трагичната атмосфера на Николаевото царуване, особено първото му десетилетие и напрежението, което тогава излъчва Европа (полското въстание, революциите) насочват руската мисъл към основните национални исторически, философски и нравствени проблеми. Poleмиката между идеолозите на самобитното руско развитие и привържениците на идеята за Западна път става твърде изострена. Те наистина още не са се разделили, още са около Пушкин, но напрегнатите спорове разкриват една пъстра картина на позиции и мнения, на разногласия,

които с времето все по-отчетливо ще се проявяват. Още тогава в отделните мнения се разкрива цялата дълбочина на различията в рамката на иначе единната отвън позиция. В определени моменти остротата на споровете дори извиква съмнение в истинността на това единство, обединяващо толкова своеобразни и ярки личности. Но то се запазва независимо от всичко, както се запазва и свободата на вижданията на отделните му членове.

Изключителната напрегнатост и страстта, с която се сблъскват различните виждания, звучат и в публицистиката, и в художественото творчество на писателите: във “Философските писма” на П. Чаадаев, в монографията на кн. П. Вяземски за Денис Ив. фон Визин (“Биография и литературни записки о Денисе Д. фон Визин”) и записките на А. И. Тургенев към нея, в статията “Деветнадесети век” на Ив. Киреевски, в писмата на В. Жуковски, в бележките на Д. Давидов и в почти цялото творчество на Пушкин. Позициите им понякога са напълно полярни.

Княз Вяземски и П. Чаадаев са много близки в отричането си от руското настояще и руския път в историята. В записките си Вяземски подчертава: “За какво да ни обича *възраждаща се Европа*? Внасяме ли поне грош в хазната на обществената просвета? Ние сме спирачка в движението на народите към постепенно политическо и нравствено усъвършенстване. Ние сме *извън възраждаща се Европа*, а пък се стремим към нея”². Същите мисли Чаадаев развива и в знаменитото си “Философско писмо” до Е. Д. Панкова от 1829 г., напечатано в списание “Телескоп”, което предизвиква височайшия гняв на императора и жестоката разправа с автора – затваряне и обявяване за луд. Неговата философия за Русия и руската история е първата и най-ярката (докъм края на века) проява на самобитната руска историософска мисъл. Чаадаев е разочарован и потресен от историческата пасивност на руския народ, той възприема и оценява руската история като абсолютен застои: “Самотни в света, пише той, ние не сме му дали нищо, на нищо не сме го научили, не сме внесли нито една идея в масата човешки идеи, с нищо не сме съдействали на прогреса на човешкия разум... Погледнете изживените от нас векове и няма да намерите нито един почтен паметник, който да ни говори властно за миналото, който би го възсъздал. *Ние живеем с едното настояще в неговите най-тесни предели, без минало и бъдеще, сред мъртвия застои.*”³

Разочарованието на Чаадаев, неговата мисъл за Русия и руската история са дълбоко изстрадани. Те са изпълнени с болката и отчаянието на човека, наистина обичащ родината си въпреки изживяната горчилка: “Аз обичам отечеството си, пише той, но *както Петър Велики ме е научил да го обичам*. Не съм се научил на обичам родината си със затворени очи,

с преклонена глава, със заключена уста. Сега всички сме отговорни единствено пред истината”⁴.

Н. Бердяев нарича първите десетилетия на миналия век “време на екзалтация, на социални и национални утопии”. Това се проявява много силно в отричането на руската история от Чаадаев, в своеобразния му бунт срещу нея: “Ние не принадлежим към нито едно от великите семейства на човешкия род, не принадлежим нито на Запада, нито на Изтока. У нас няма традиции нито на единия, нито на другия. Стоящи като че ли извън времето, ние не сме докоснати от всемирното възпитание на човешкия род... Ние така странно се движим във времето, че с всяка наша стъпка напред отминалият миг безвъзвратно изчезва. Това е естественят резултат на културата ни, основана изцяло на заимствания и подражания... Ние изобщо нямаме вътрешно развитие, нямаме естествен прогрес”⁵. Времето по-късно ще смекчи остротата на тези думи, ще “помири” Чаадаев с родината му и нейната история. За това свидетелства неговата “Апология на лудостта”. Но в по-ранния етап тази оценка е непоклонително негово убеждение.

Известно е, че той много високо цени и в известна степен е повлиян в мисленето си от теократичните идеи на Ж. дьо Местр и Боналд. Макар че по онова време за следнаполеонова Европа те са вече нещо отминало и консервативно, за Русия са нови и актуални. Но Пьотр Чаадаев в никакъв случай не заимства тези идеи, не ги повтаря – той ги преосмисля дълбоко върху материала на руското минало, на православие и руската православна църква. Православие то му изглежда твърде пасивно християнство, пасивно в проявата си и в участието си в световния исторически процес. Затова според него възможностите на руския народ не са се проявили дори в собствената му история, останали са само един потенциал. Католицизмът силно го уважава с динамизма си и с неизменното си активно участие в световната история на човечеството.

Мисълта за това, че историческата съдба на Русия би била друга, ако тя беше “част от християнството, създадо храма на съвременната цивилизация” (П. Ч.) – католическото християнство, не е чужда на Чаадаев. И макар че католицизмът за него не е абсолютно спасение, панацея от всички беди на историята, Чаадаев смята положителното различие на католичеството от православие като етична и духовна причина за негативните различия между Русия и Европа: “Подчинявайки се на злата си съдба, казва той, ние се обърнахме към жалката и дълбоко порочна Византия за онзи нравствен устав, който трябва да легне в основата на нравственото ни възпитание”⁶.

Пушкин, който чувства дълбоко и оценява трезво историята, възразява на Чаадаев: “...що се отнася до нашата историческа нищожност,

аз решително не мога да се съглася. Пробуждането на Русия, развитието на мощта ѝ, движението ѝ към единство (руско единство – Р. К.), двамата Ивановци, величествената драма, започната в Углич – нима това не е история, а само блед полузабравен сън?” Пушкиновата оценка за руската история е много по-динамична и задълбочена, по-осъзната и многозначна – той я вижда съвършено различно от Чаадаев.

“Русофилът” на пушкинския кръг, Иван Киреевски, също като поета не приема идеята на П. Чаадаев за църковната схизма като предопределяща изостаналостта на Русия от просветена Европа. По това време той още не изследва критично католицизма, както ще направи по-късно. Но още тогава заявява, че “в Русия християнската религия е по-чиста и свята”, че православието като нравствено съдържание стои много по-високо от католичеството. Такъв е неговият отговор на Чаадаев, той дава и първия контур на собствените му възгледи, които в бъдеще ще обединят много последователи. Статията на Киреевски “Деветнадесети век” представя предславянофилската аргументация на идеите му и анализ на въпроса за изоставането на руското просвещение от европейското. Според него основната причина за разликата в развитието в съдбите на Европа и Русия е липсата на античната културна традиция в отечеството му. “На нашето развитие, пише той, му липсва *класическият свят*, отсъствието на класическия свят е причината за това, че влиянието на нашата църква в необразованите и непросветени времена го няма..., че то не е така решително, нито така всемогъщо както влиянието на римската църква. Като център на политическия ред тя събужда една душа в множеството тела и така създава онази здрава връзка на християнския свят, която го спасява от друговерците... У нас (православните, Р. К.), тази сила не е така осезаема, не е така всемогъща и Русия, раздробена на духовно несвързани помежду си части, падна за няколко века под татарско иго, което задълго я спря в пътя ѝ към просвещението”⁸.

Когато опонира на Чаадаев и дава своя отговор на въпроса Русия и Европа, Иван Киреевски е повлиян на свой ред от френската романтична историография, на първо място от Гизо, и затова придава на античния свят и култура решаващо значение. За него той е най-важен елемент, неговото отсъствие е лишило руското общество от единството и здравината, присъщи на европейската цивилизация. Единствено с това Иван Киреевски обяснява изостаналостта на Русия в исторически и културен план. Неговата идея за влиянието на класическия свят върху съдбите на Русия и Европа и сега има своите привърженици. Академик Дмитрий Лихачов нарича отсъствието на това влияние “една от причините, поради които нашето Предвъзраждане не се превърна във Възраждане”.

Пушкиновото участие в тези спорове е твърде ангажирано и най-вече родолюбиво. Той категорично отрича тезата на Чаадаев за православието като причина за изостаналостта на Русия. Пушкин има своя собствена, напълно автономна позиция на историк и мислител, на човек, добре запознат с въпросите и на православие, и на католицизма. “От гърците, казва той, ние сме взели Евангелието и преданията, но не и духа на детинската дребнавост и споровете. Нравите на Византия никога не са били нрави на Киев. Нашето духовенство е било достойно за уважение, то никога не се е опетнило с низостите на папизма... но, признава той, съгласен съм, че сегашното ни духовенство е изостанало...”⁹. Така поетът се дистанцира във вижданията си от чистото православие, и от католицизма, той има своя позиция, различна и от прозападничеството на П. Чаадаев, и от прославянофилството на Ив. Киреевски. Пушкин се съгласява с това, че “Схизмата ни е откъснала от останала Европа и не сме взели участие в нито едно от великите събития, които са я разтърсвали, но ние имаме свое предназначение, подчертава той. Русия, нейните простори погълнаха монголското нашествие, те не посмяха да преминат западните ни граници и да ни оставят в тила си... така християнската цивилизация беше спасена”¹⁰.

Пьотър Чаадаев, Иван Киреевски и Пушкин в спора си разкриват съвършено различните си виждания за руската и европейската история и причинната им обусловеност. Пушкин като че ли уравновесява с позицията си горещината на спора, помирява полярните мнения на Чаадаев и Киреевски. Но полемиката в пушкинския кръг не се води само между тях. Проблемът Русия и Европа в тази среда има и други решения. Острите емоционални сблъсъци на историко-философските възгледи на Пушкин, Вяземски, Жуковски и Тургенев носят и светската проекция на проблема, която остава извън отношението православие – католицизъм.

Пушкин е най-темпераментният защитник на руското начало и неговата историческа значимост, най-”русофилстващият” сред останалите. Както пише за него княз Вяземски “той често русофилства”, макар и да не е славянофил. “Понякога в тези спорове у него се проявяваше патриотично честолюбие и ревност на съдник”. Възгледите на поета и на Вяземски са доста различни, дори полярни в някои отношения. Самият П. Вяземски винаги е отстоявал идеята за Запада и неговия исторически път като единствена и спасителна за Русия. В оценката за реформите на Петър Велики като огромен, мощен тласък на страната напред, като възраждане на империята и двамата мислят еднакво. Пушкин казва “Петър Велики сам е цяла всемирна история”. Но съдбата на Русия според него е особена, различна от съдбата на Европа: “Тя никога не е имала

нищо общо с останала Европа, *нейната история изисква друга мисъл, друга формула* като мисъл и формула, изведени от историята на християнския Запад.” Тази идея на поета и неговият възглед за проблема “Русия и Европа” са дълбоката историософска основа на поемата му “Медният конник”. Съвременниците на поета пряко са свързали това му произведение с чисто руските спорове в обществото и с дискусиите на творците от пушкинския кръг.

В тези напрегнати сблъсъци на идеи и оценки Василий Иванович Жуковски се отделя с удивително уравновесената си и спокойна историософска позиция. На горчивия упрек на Чаадаев към Русия той отговаря с усмивка: “Да се порицава Русия затова, че с християнството не е приела и католичеството, че би могло да се предвиди, че тя ще е по-добре като католическа страна, е все едно да страдаме за това, че чернокосият хубавец не е блондин. В това няма смисъл.”¹¹ В историософските си виждания за Русия и Европа В. Жуковски стои много близко до френската романтична историография – трудовете на Монтезкьо и Герен, които смятат, че успехите на европейското развитие са обусловени от различията на политическите системи в държавите. Затова в съгласие с романтичния си светоглед В. Жуковски смята за исторически оправдани и състоянието, и отликите на Русия и руската история от Европа. Той приема като напълно правомерна и руската политическа система – руското самодържавие, и конституционния ред на Англия и Франция. Различието на Русия за него е залог за напредък.

До така омиротворената позиция на Жуковски ярко изпъква песимистът на пушкинския кръг – знаменитият генерал, хусар и партизанин поетът и писателят Денис Давидов. В записките си от 1831 г. той гледа на света и на Русия в него много по-мрачно и от П. Чаадаев. Когато мисли за цялата отминала история на човечеството, Д. Давидов вижда добро, радост и светлина единствено в античните времена. Със залеза на античността според него е настъпил мракът на човешката история. Денис Давидов не вижда никаква светлинка на надежда за бъдещето нито в миналото, нито в настоящето, нито в следнаполеонова Европа. “Ползата, благосъстоянието и свободата на народите” той сравнява с Христос на кръста. “Те са оставени и остават да стоят вечно на кръста между двамата разбойници: *военното честолюбие и честолюбието на цивилните* – двамата неразказани досега и неразпнати разбойници”¹². За П. Чаадаев в този момент от развитието на философските му идеи за историята надежда дава само католическото християнство. То може да спаси човечеството с противостоянето си на светската власт. Като че ли е естествено Денис Давидов с неговата безнадежност и тотално отрицание и на Русия, и на Европа да се сблъска с Чаадаев и неговите “смешни утопии”, с надеждите

му. Това очевидно е ставало често, особено към края на 1831 г., когато Денис Давидов вече е написал "Записките за Полската кампания" и сред приятелите си в пушкинския кръг е изказвал вижданията си за Полша и Русия, за Европа и Русия. Отгласи от сблъсъка на представите на двамата за Русия и нейната история се чуват звънко в стихотворението на Д. Давидов "Съвременна песен" (1831), където той иронично нарича Чаадаев "малкото абатче" (рес. абатик), привикнало да бъде "малка камбанка" (рус. набатик) в светските гостни на Петербург.

Към участниците в пушкинския кръг, но с особено положение на изгнаник и на задочен (по-късно) участник можем да споменем Адам Мицкевич, толкова високо ценен от Пушкин независимо от известното за всички отношение на руския поет към Полша. Пушкин познава и дори издава някои от седемте стихотворения на Мицкевич – "Пътят към Русия", "Предградията на столицата", "Петербург", "Паметникът на Петър", "Преглед на войските", "Олешкович" и "Руските приятели" – своеобразен укор към Пушкин за отношението му към въстанието. Те са в донесените от чужбина от А. Соболевски съчинения на полски поет от 1833 г. В пътуването си А. Соболевски се среща с Адам Мицкевич, дълго разговаря с него и затова добре познава възгледите на поляка за Русия и пътя ѝ към Европа, които споделя в голяма степен и представя на приятелите.

Когато разглеждаме въпроса Русия и Европа във философията и споровете на писателите от пушкинския кръг, не можем да не забележим, че специфичната "русофилска" позиция на Пушкин го поставя в донякъде изолирано и доста сложно положение спрямо всички с крайностите си – още в поемата си "Кавказки пленник" с жестокия химн на руските завоеватели в Кавказ – финала, посветен на ген. Цицианов, за който Вяземски пише: "Съжالياвам, че Пушкин е окървавил стиховете си... Химнът на поета не може да бъде възхвала на клането!" Крайната, имперска "русофилска" позиция на Пушкин звучи открито и в двете му антиполски оди – "На клеветниците на Русия" и "Бородинската годишнина", които според Вяземски хвърлят сянка върху поета.

"На клеветниците на Русия" е остро националистично стихотворение, израз на абсолютно крайната "русофилска" идея, израз дори на политическа аморалност според съвременниците му. Стихотворението е отговор на антируските изказвания на генерал Лафайет и други френски депутати по повод на смазаното Полско въстание от 1830 г. В него поетът загърбва напълно възможността за помирение и братско обединение на народите. Това стихотворение насъмнено е и един от Пушкиновите отговори на проблема Русия и Европа. В него защитата на Русия е редом с предизвикателството и заканата към Европа. Естествено е с крайността

си Пушкин да изправи срещу себе си и кн. П. Вяземски, и А. И. Тургенев, и В. Жуковски, които са далеч по-умерени от него.

Сравнително по-късен размисъл на Пушкин по проблема, но без особена промяна в “русофилстването” му, можем да видим в поемата “Медният конник”. Без съмнение споровете на Русия и Запада в приятелските разговори, в полемиката по страниците на списанията и сборниците, в частната кореспонденция изразяват дълбокото и трайно върешното убеждение, което продължава да властва в съзнанието на поета. Тази поема е свързана с разговорите и разходките край река Нева с П. Вяземски, с Жуковски и А. Мицкевич. Думите на кн. Вяземски от един разговор за Петър Велики и за паметника му – скулптурата на Фалконети: “Паметникът е символичен. Петър I по-скоро вдигна Русия на задни крака, отколкото я пришпори напред”, очевидно са останали в паметта на поета¹³. Историсофският проблем “Русия и Европа” представлява съдържателното ядро на поемата. Той не е изказан открито, макар и да звучи доста ясно във вътрешния ѝ подтекстов план. Според спомените на П. Вяземски в една от ранните редакции на поемата, която Пушкин е чел пред приятелите си, героят Евгений в монолога си като идея е представял “пътя” от идеолога на Екатеринбургските времена – кн. Шчербатов в труда му “О повреждении нравов в России” и Н. Карамзин във книгата му “Записки о древней и новой России” в посока към славянофилията.

Съвременниците на Пушкин са възприемали тази поема в светлината на спора Русия и Европа. Той много звънко се чува в знаменитата съпоставка на Москва и Петербург от началото на поемата. За 30 години в Русия темата за съперничеството на двете столици, макар да съществува от времето на Петър I и Екатерина II, е актуална и с много значим историсофски подтекст. Носталгията по Москва е стара, тя изразява националното пристрастие, утвърждава изконно руското и отрича Европа. Положението на Пушкин е сложно. Онези творци и приятели, чието мнение и мисъл особено цени, гледат на проблема Русия и Европа различно от него, той се противопоставя на всички с крайните си “русофилски” възгледи. Идеите му и тяхното положение сред другите виждания представят много от сложните противоречия в историсофски план на иначе единните приятели – творци и мислители. Независимо от трагичните си преживявания и положението на “белязан” от властите човек, Пушкин винаги защитава руската държавност и историческата предназначеност на руската съдба и път, на руското избраничество. Известният руски философ емигрант Георги Федотов го нарича “певец на империята и свободата” и е много точен, когато извежда това основно и трагично противоречие във възгледите на поета. Но за Пушкин любовта към Русия

стои над всичко – родината и нейната съдба на избрана страна, на народ с особено предназначение в света. Но трябва да кажем, че и отношението му към Запада, към европейската цивилизация, въпреки изглеждащото непоклатимо “русифилство” на поета също е много противоречиво. Може би най-вярното за Пушкин е, че във възгледите си той, общо погледнато, стои най-близо до мрачния и песимистичен поглед към света на Денис Давидов. За това четем в едно негово писмо до П. Чаадаев. “Наистина трябва да признаем, че нашият обществен живот е едно много тъжно нещо.... това отсъствие на обществено мнение, това равнодушие към всеки друг, към справедливостта и истината, това цинично презрение към човешката мисъл и достойнство – те наистина могат да доведат човека до отчаяние. Вие *направихте добре, когато го заявихте гръмко*”¹⁴.

Откъм 1830 г. поетът по-дълбоко навлиза в руската история, нейните въпроси стават важна и почти неделима част от търсенията му на творец: художествени, историографски, историософски. Тогава споровете в пушкинския кръг се пренасят от Петър I и руското минало, свързано с него, добро или лошо към личността и епохата на Екатерина II. През 1822 г. в “Бележките си по руската история от XVIII век” Пушкин я нарича “Тартюф с пола и корона”, но и признава, че нейната външна политика е толкова добра, че ѝ дава право на благодарността на потомците. Тогава Пушкин се интересува от културната история на Русия, изследва културно-историческите мащаби, прояви и отражения на Петровската епоха. От същия ъгъл той гледа по-късно и времето на Екатерина II, което носи духа на европеизация на империята, на разцвет на руското просвещение и култура. През 1832 г. поетът пише на Вяземски следното за нея: “Екатерина не само уважава ума, тя и го обича. Тя е снизходителна към него и може да се каже, че го глези и щади неговите увлечения”. И по-късно Пушкин споделя високата си оценка за направеното от императрицата за руската култура, наука и просвета. Кореспонденцията ѝ с Дидро, отношенията ѝ с европейските просветители, учени и творци, широтата на интересите и огромната ѝ култура му дават основание да гледа на Екатерина II като на носител на истински европейското начало в руската история и култура. Тя също по свой начин решава проблема Русия и Европа като винаги високо цени и зачита в него руското начало. Положителната гледна точка на Пушкин към епохата на Екатерина има в културологичен план и допълнителен подтекстов смисъл – светлината на нейния “просветен век” подчертава мрака на Николаевския век с полярно различното отношение на новия цар към културата, човешкия ум и талант.

Нашата работа обхваща твърде кратък период, от средата на 20-те години до началото – средата на 30-те на XIX век. Тесен е времевият

отрязък, на който се опираме в изследването на проблема Русия и Европа, но все пак позволява да уловим броженето на идеи, разнопосочните виждания и решения. И най-важното – да видим в тях зърното на историософски позиции, които в бъдеще ще се развият. Творците от пушкинския кръг разглеждат проблема “Русия и Европа” в идеологическото пространство, очертано от ранното западничество на П. Чаадаев с характерния нюанс на пристрастие към католицизма, светското западничество на кн. П. Вяземски и А. И. Тургенев и ранното православно русофилство на Ив. Киреевски, носещо началата на бъдещото религиозно славянофилство. След десетилетия те ще се оформят в двете основни течения в руската култура, историософия и в руското православно християнство – руското славянофилство и западничеството.

Писателите от пушкинския кръг, тяхното творчество и идеи като духовно явление са много важен определящ момент в руската културна история, в историята на руската философска мисъл. Те създават много начала в културата, литературата и историософията. Всъщност тя, руската историософия, се ражда в него – сред споровете и творчеството. Написаното от Пушкин, Жуковски, Одоевски и младия Тютчев (докъм 1832 г.) е сърцевината на руската духовна култура. Историософските писма на П. Чаадаев и идеите, които той защитава; възгледите, изказани в статиите на Ив. Киреевски, на Пушкин, Жуковски и Денис Давидов, на кн. Вяземски подготвят развитието и бъдещите върхове прояви на руското славянофилство и западничество. Ролята на този писателски кръг е твърде голяма, тя надхвърля рамката на чисто художествената проблематика и е забележителна като етап в историята на руската мисъл. Пушкин и неговите приятели – единомишленици в много отношения – предопределят пътищата на руската литература и руската историософия за век напред – към началото на ХХ век. А както се оказва – и към неговия край, ако съдим по напрегнатите дискусии за Русия и Европа в руското общество сега, в съвременната руска литература, публицистика, история и историософия, дори в преките политически и философски внушения и в полемиките на медиите. Проблемът Русия и Европа е все така актуален, неговите решения сега повтарят и продължават споровете в пушкинския кръг от началото на миналия век.

БЕЛЕЖКИ

*Личността на П. Чаадаев е най-добре представена в епиграмата-портрет на А. С. Пушкин:

Он вышней волею небес

Рожден в оковах службы царской;
Он в Риме был Брут, в Афинах — Периклес,
А здесь он — офицер гусарский.

¹ А. С. Пушкин. Письма последних лет (1834 — 1837). Л., 1969.

² П. Л. Вяземский. Записные книжки (1813 — 1817). М., 1964.

³ Н. П. Чаадаев. Сочинения и письма. Т. II. М., 1914, с. 117.

⁴ Пак там, с. 194.

⁵ Пак там, с. 117.

⁶ Пак там.

⁷ А. С. Пушкин. Письма последних лет, с. 301.

⁸ Ив. Киреевский. Полное собрание сочинений в 2 томах. Т. I. М., 1911, с. 98, 100.

⁹ А. С. Пушкин. Письма последних лет, с. 327.

¹⁰ Пак там.

¹¹ В. И. Жуковский. Собрание сочинений в 4 томах. Т. 4. М. — Л., 1960, с. 590.

¹² Денис Давидов. Записки 1831 года. — Русская старина, 1972, № 6.

¹³ П. Л. Вяземский. Вж. Сб. Пушкин в воспоминаниях современников. М. — Л., 1972.

¹⁴ А. С. Пушкин. Вж. Т. Цявловская. Новые автографы Пушкина. Временник Пушкинской комиссии, 1963, М. — Л., с. 25—28.